

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Rok Atelšek

Deliberativna demokracija kot odgovor na krizo predstavnštva

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Rok Atelšek

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Deliberativna demokracija kot odgovor na krizo predstavnštva

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Zahvala

Zahvaljujem se svojemu mentorju prof. dr. Andreju A. Lukšiču za vse usmeritve in koristne nasvete, ki mi jih je dal tekom nastajanja diplomskega dela.

Posebna zahvala gre tudi mojim staršem, ki so me ves čas študija vzpodbujali ter verjeli vame in v moje sposobnosti.

Hvala tudi vsem prijateljem in prijateljicam. Brez vas bi bil moj svet manj popoln.

Deliberativna demokracija kot odgovor na krizo predstavnštva

V zahodnem svetu danes prevladuje sistem predstavniške demokracije, ki je v zadnjem času tarča številnih kritik. Predstavnštvo naj bi bilo po mnenju mnogih zgolj fikcija, saj naj bi temeljilo na napačni predpostavki, da lahko en človek demokratično predstavlja veliko število drugih. Že samo predstavnštvo naj bi bilo po mnenju nekaterih teoretikov ena največjih napak demokracije. Kot kritika predstavnštva oz. liberalne demokracije pa se je razvil sistem deliberativne demokracije. Ta v ospredje ponovno postavi posameznika in njegov interes. Tudi s pomočjo posvetovanja naj bi tako prišli do rešitev, ki so v danih situacijah najboljše. Deliberativna demokracija se je v nekaterih primerih že uspešno vključila v sistem predstavniške demokracije. S pomočjo deliberacije pa so nekatere teme, ki jim sicer to ne bi uspelo, postale predmet javne in politične artikulacije in se začele pravno urejati znotraj institucij parlamentarne demokracije. Kljub temu se pojavlja vprašanje o smotnosti oblikovanja novih, samostojnih deliberativnih institucij. Na voljo imamo torej dve možnosti: deliberativno demokracijo lahko vključimo v sistem predstavnštva, lahko pa to vrsto demokracije razvijemo popolnoma samostojno.

Ključne besede: predstavniška demokracija, deliberativna demokracija, deliberacija, kriza demokracije.

Deliberative democracy as a response to the crisis of representation

Although representative democracy is the most common form of government in the Western world, it has recently come under criticism. Many people think that representation is just a fiction, because it is based on the false premise that one person could democratically represent many others. In fact, some theorists think that representation itself is one of the biggest failures of democracy. A system of deliberative democracy was developed as a response to representative, or liberal, democracy. Deliberative democracy puts emphasis upon individuals and their interests. Through public deliberation, society can come up with solutions which are the best for given situations. In some cases, deliberative democracy has already been successfully integrated into the system of representative democracy. Deliberation allows unconsidered topics to become part of public and political discussion, thereby exposing those topics to institutions within a parliamentary democracy. But still, the question remains: will there be a benefit from creating new, independent deliberative institutions? There are two options: include deliberative democracy in the system of representation, or develop this type of democracy independently.

Keywords: representative democracy, deliberative democracy, deliberation, the crisis of democracy.

KAZALO

1	Uvod.....	6
2	Metodološko-pojmovni okvir	8
2.1	Metodologija	8
2.2	Struktura diplomskega dela	8
3	Predstavniška demokracija.....	10
3.1	Pozitivne plati predstavniške demokracije	13
3.2	Kritika predstavniške demokracije.....	14
4	Deliberativna demokracija	15
4.1	Deliberacija	17
4.2	Modeli deliberativne demokracije.....	17
4.3	Deliberativna demokracija kot dodatek k predstavniški demokraciji	18
5	Politična participacija.....	19
6	Izbrisani.....	20
6.1	Kako je potekal izbris?	21
6.2	Boj proti državljanstvu	22
6.3	Javni boj za izbrisane	23
7	Predstavništvo, deliberacija ali kombinacija obojega.....	25
8	Sklep	28
9	Literatura.....	30

1 Uvod

"No man is good enough to govern another man without other's consent"¹

Abraham Lincoln

Z ulic svetovnih mest je slišati pozive k drugačni in bolj demokratični družbi. Ljudje so naveličani obstoječe "demokracije" in prepričanje, da je vse več izključevanja in vse manj solidarnosti, je iz dneva v dan večje. To se zrcali v številnih protestih, ki so kot ogenj vzplamteli širom po svetu. Da imajo vsega dovolj so pokazali zlasti v Grčiji, glasni so bili tudi v Španiji: *"Spoštovanje! Pravo demokracijo, zdaj! Socialna država na prodaj!"*. Vsa ta sporočila pa imajo nekaj skupnega. Ljudje so siti izkoriščanja in nadvlade. Sanje o boljši prihodnosti so se marsikje razblinile, med državljani se vse bolj širi apatičnost, izključevanje je postalo nekaj vsakdanjega.

Po vsem tem lahko rečemo, da smo se znašli v situaciji, ko lahko govorimo o krizi demokracije. Zaradi tega pogosto iščemo rešitve, spreminjamo obstoječe modele in jih zamenjujemo z nekimi alternativami. Toda kje iskati vzroke za to stanje? Povsem jasno nam mora biti, da današnja kriza demokracije ne izvira zgolj iz korupcije in nezadostnosti njenih institucij in praks. Današnja kriza demokracije ima vzroke predvsem v konceptu samem. Del te krize je tudi nejasnost pomena demokracije v globaliziranem svetu. Še vedno namreč ostaja odprto vprašanje, ali trenutna oblika globalizacije povečuje ali zmanjšuje moči in možnosti demokracije po svetu (Hardt in Negri 2005, 224).

Če izhajamo iz tega, lahko tako trdimo, da zmanjšanje korupcije denimo ne pripomore k večji stopnji demokracije ali pa to stori zgolj v omejenem obsegu. Tudi spremembe znotraj samih institucij ne bodo revolucionarno predrugačile vsega. Spremeniti je torej potrebno sam koncept demokracije. In če danes v (zahodnem) svetu prevladuje predstavniški tip demokracije, z globoko usidrano idejo o delitvi oblasti, moramo to spremeniti. Ta status quo bomo "porušili" zgolj in le s spremembo koncepta samega. Na tem mestu pa mnogi teoretiki predlagajo deliberativno demokracijo.

¹ Nihče ni tako dober, da lahko vlada drugemu brez njegovega privoljenja (Abraham Lincoln).

Zdi se, da se je sedanji sistem (predstavniške) demokracije iztrošil in da je čas za spremembe, za nekaj novega. Ljudje si želijo, tako Španci, "prave demokracije". A naša družba se razvija in s tem tudi sodobne tehnologije, ki omogočajo druge oblike participacije državljanov.

Za lažje nadaljnje razumevanje si najprej oglejmo, kaj razumemo pod pojmom demokracija. Kaj je demokracija in kje se začne? Vprašanje, ki so si ga v zgodovini porajali že številni, pa kljub vsemu niso prišli do natančnega uokvirjenja tega vseobsežnega pojma. Demokracija (demokratia) sicer pomeni vladavino ljudstva, kjer obstaja med ljudmi neka politična enakost. Na prvi pogled se sicer zdi, da so meje natančno zarisane, pa vendar gre (lahko) pri "vladavini ljudstva" za precej dvoumen koncept (Held 1989, 13). Held si tako zastavi mnoga vprašanja: Koga štejemo za ljudstvo? Kako široko in kako ozko naj bo polje vladanja? Se je potrebno vladanju "ljudstva" pokoravati? Bistveno pri vsemu pa je vprašanje o politični participaciji: Kakšna vrsta participacije je zamišljena za ljudstvo? (Held 1989, 14). Na tej točki so se v preteklosti že bile bitke. In David Held (1989, 15) je mnenja, da je "zgodovina spopadov med stališči boj za odločitev, ali bo demokracija pomenila nekakšno ljudsko vlado (obliko življenja, v kateri so državljani pritegnjeni v vladanje samim sebi ali samoregulacijo) ali pomoč pri odločanju /.../".

Demokracija pa mora postati predmet razmišljanja. Lukšič (2009, 537) meni, da če to ne postane, potem se zagotovo ne iščejo nove in (boljše) demokratične (institucionalne) rešitve: "no problem, no solution".

Številni teoretiki menijo, da je čas za bolj neposredno obliko vladavine, tu pa mnogi kot možnost omenjajo *deliberativno demokracijo*. Ob tem se nam zastavlja vprašanje, kako izpeljati ta "preobrat". Ali lahko deliberativno demokracijo postavimo *zgolj kot dodatek k predstavniški demokraciji*, tako da v obstoječi model integriramo zgolj posamezne elemente deliberativne demokracije, ali pa je bolje, da *predstavniško demokracijo zamenjamo z deliberativno demokracijo in oblikujemo samostojne deliberativne institucije*? Kaj nas bo torej pripeljalo do večje suverenosti, do "prave demokracije"?

Pri umeščanju deliberativne demokracije moramo biti pozorni tudi na to, kako se bo ta izvajala. O čem bodo ljudje odločali in na kakšen način? Kako bomo zagotovo prišli do suverenih odločitev, ki ne bodo temeljile na izključevanju drugih?

2 Metodološko-pojmovni okvir

2.1 Metodologija

V diplomskem delu se bomo posluževali analize sekundarnih virov in tako skušali predstaviti problem demokracije, predstavniškega modela demokracije in deliberativne demokracije. Na samem začetku bomo prav gotovo uporabili tudi konceptualno analizo, saj bo najprej potrebno razčleniti in orisati osnovne pojme. Ker bomo nekoliko pogledali tudi v samo preteklost dogajanja, bomo uporabili tudi historično metodo. Metodo primerjanja oz. komparacije bomo uporabili zlasti v delu, kjer bomo primerjali različne rešitve, ki bi jih utegnili uporabiti. Na koncu si bomo vse skupaj ogledali še na primeru izbrisanih in z analizo primera skušali prikazati vlogo deliberativne demokracije v okviru predstavništva.

2.2 Struktura diplomskega dela

Diplomsko delo je sestavljeno iz več vsebinskih delov. V prvem delu si bomo najprej pogledali sam pojem demokracije, ki ga bomo navezali na predstavniški tip demokracije. Gre namreč za najbolj razširjen model v zahodnem svetu, ki pa je v zadnjem času tarča številnih kritik, češ da ni več ustrezen za reševanje sodobnih problemov. V nadaljevanju bomo nato orisali različne tipe predstavništva, za zaključek poglavja pa bomo pretehtali dobre in slabe strani sistema. Tako bomo skušali predstaviti prednosti in slabosti omenjenega sistema in s tem povezane posledice.

Nato si bomo ogledali pojem deliberativne demokracije in ga vpeli v sodobne strukture političnih sistemov. Pri tem bomo izhajali zlasti iz tega, da se je deliberativna demokracija razvila kot odgovor na kritiko liberalne demokracije. Najprej se bomo soočili s pojmom deliberacije oz. posvetovanja, ki naj bi po mnenju nekaterih teoretikov (Dryzek) postal tisti element, ki je obravnavan kot bistvo demokracije. V nadaljevanju si bomo nato ogledali še možne rešitve, ki jih ponuja deliberativna demokracija. Pri tem si bomo deliberativno demokracijo ogledali kot dodatek k predstavniški, prav tako pa bomo ocenili tudi opcijo, ki kritično presoja predstavništvo in na to mesto postavlja deliberacijo. Vsekakor na tem mestu ne moremo mimo sodobne tehnologije, ki je zlasti v zadnjih letih močno predrugačila

demokratsko odločanje. S pomočjo primera izbrisanih bomo pokazali razsežnosti političnega odločanja, znotraj predstavništva pa bomo skušali poiskati primere deliberativnih praks.

3 Predstavniška demokracija

V večini zahodnih držav danes prevladuje model predstavniške demokracije. V tem primeru govorimo o posredni demokraciji, saj se volja ljudstva preko izvoljenih predstavnikov, ki imajo v rokah oblast, izraža posredno. Ta prenos oblasti pa ureja družbena pogodba. Pod pojmom politično predstavništvo razumemo proces medsebojne interakcije, ki zagotavlja podobnost med vladno politiko na eni strani in stališči ljudstva na drugi. In s tega vidika so tako denimo volitve kot proces vzpostavljanja te interakcije konstitutivni element sodobnega političnega predstavništva (Brezovšek v Rangus in Zajc 2010, 734).

Thomas Hobbes je denimo predstavnika označil za tistega, ki deluje v imenu nekoga drugega in ki je dobil moč sprejemati zaveze in povzročati posledice v imenu nekoga drugega. In predstavništvo to tudi pomeni – moč sprejemati zaveze in povzročati posledice za druge (Rangus in Zajc 2010, 734). Predstavniki, vsaj teoretično, delujejo v imenu drugih, namesto njih, za njihovo dobro, v njihovem interesu, v skladu z njihovimi željami in zahtevami (Pitkin v Rangus in Zajc 2010, 734).

Pri tem se sicer pojavi vprašanje vezanega in nevezanega mandata. Vezani ali imperativni mandat pomeni, da je izvoljeni predstavnik le pooblaščen zastopnik volilnega telesa in da mora tudi v celoti ravnati po navodilih tega telesa. Nevezani ali reprezentativni mandat pa pomeni, da izvoljeni predstavnik predstavlja ljudstvo kot celoto in tako ni vezan na navodila svojega volilnega telesa (Grad v Rangus in Zajc 2010, 734).

Manin (v Rangus in Zajc 2010, 738) glede na odnos med predstavljenim in predstavnikom govori o treh idealnotipskih demokratičnih oblikah predstavniške vladavine (glej Tabela 3.1): parlamentarizmu, strankarski demokraciji in t. i. osebni oziroma "audience" demokraciji². Slovensko predstavništvo kaže elemente vseh treh omenjenih tipov, o katerih je govoril Manin. V ospredju je sicer model osebne demokracije, z določenimi elementi strankarske demokracije (Rangus in Zajc 2010, 745).

² Osebna ali "audience" demokracija se pojavi konec sedemdesetih let 20. stoletja, ko v ospredje ponovno stopijo osebne lastnosti kandidata, ki igrajo ključno vlogo pri kandidiranju. Volivci na vsakih volitvah volijo drugače, odvisno od posameznih oseb, ponovno je pomemben osebni odnos, vendar bolj na ravni izvršne oblasti in elektorata. Kljub vsemu imajo stranke še vedno veliko vlogo, saj zagotavljajo omrežja vplivnih stikov, finančnih kapacitet in prostovoljnih aktivistov (Manin v Rangus in Zajc 2010, 740).

Tabela 3.1: Načela in variacije v predstavniskem sistemu

	Parlamentarizem	Strankarska demokracija	Osebna oz. "audience" demokracija
Volitve predstavnikov	<ul style="list-style-type: none"> Izbira zaupnikov Izrazijo se lokalne vezi Ugledne osebnosti 	<ul style="list-style-type: none"> Lojalnost eni stranki Izražanje razredne pripadnosti Aktivisti/strankarski birokrati 	<ul style="list-style-type: none"> Izbira zaupnikov Odzivno glede na volilne obljube Medijski strokovnjaki
Delna avtonomija predstavnikov	<ul style="list-style-type: none"> Predstavniki glasujejo po lastni vesti 	<ul style="list-style-type: none"> Strankarske vodje prosto določajo prioritete znotraj programa 	<ul style="list-style-type: none"> Glasovanje na podlagi zaupnice
Svoboda javnega mnenja	<ul style="list-style-type: none"> Javno mnenje in volilni izid ne sovpadata Glas ljudstva "pred vrati parlamenta" 	<ul style="list-style-type: none"> Javno mnenje in volilni izid sovpadata Opozicija 	<ul style="list-style-type: none"> Javno mnenje in volilni izid ne sovpadata Javnomnenjske ankete
Prostor pogajanj	<ul style="list-style-type: none"> Parlament 	<ul style="list-style-type: none"> Debata znotraj stranke Pogajanja znotraj stranke Neokorporativizem 	<ul style="list-style-type: none"> Pogajanja med vlado in interesnimi skupinami Debata v medijih – plavajoči volivci

Vir: Manin (v Rangus in Zajc 2010, 741).

Tipov predstavnštva se je lotila tudi Jane Mansbridge (v Rangus in Zajc 2010, 736–737), ki je analizirala zlasti odnos med predstavnikom in volivcem oziroma glede na dejavnike, ki vplivajo na izbiro volivca. Mansbridgova je bila pri tem pozorna zlasti na zakonodajno funkcijo predstavnškega telesa. Pri Mansbridgovi govorimo o štirih tipih predstavnštva. Prvo imenuje zavezno predstavnštvo, ki temelji na obljubah, ki jih daje predstavnik svojim volivcem. Drugi tip temelji na pričakovanjih (anticipatorno). Velik del volivcev namreč voli retrospektivno, tretji tip predstavnštva je žiroskopsko oziroma stabilno predstavnštvo, kjer volivci izbirajo predstavnike, ki so stabilni v svojih preferencah in ciljih. Četrty tip predstavnštva pa je nadomestno predstavnštvo, pojavlja pa se v večinskih volilnih sistemih. V tem primeru volivci v svojem predstavniku ne vidijo zagovornika svojih interesov, zato najdejo predstavnika v poslancih iz drugih volilnih okrajev, ki zastopajo njihove interese na

splošno. Pri tem imamo v mislih zlasti homoseksualce, pa okoljevarstvena gibanja in gibanja za pravice živali ...

Parlament kot institucija je pojem splošnega predstavništva državljanov v upravljanju države. Zgodovinsko gledano je imel parlament včasih popolnoma drugačno vlogo, to je omejevanje absolutne oblasti vladarja ali kakšne druge oligarhije, ki je bila na oblasti. Parlament je predstavljal tiste, ki so bili nosilci tolikšne politične moči, da so lahko vladarju postavljali pogoje. V teh primerih je šlo večinoma za fevdalno aristokracijo in nekoliko pozneje za bogato meščanstvo (Bučar 2003, 131).

Poglejmo si še kakšna je vloga strank v predstavniškem sistemu. Za stranke je značilno, da so izrazito vpete v proces globalizacije, zato jih lahko opazujemo zgolj, če pri tem upoštevamo tudi to predpostavko (Fink-Hafner 2004, 13). Na razvoj demokratičnega strankarskega sistema v Sloveniji sta sicer odločilno vplivala zlasti dva procesa, liberalizacija in demokratizacija (Fink-Hafner v Krašovec 2000, 23).

"V sodobni politični znanosti so politične stranke eden od osrednjih raziskovalnih problemov. O njih razpravljajo v okviru splošne teorije, pri obravnavi področnih političnih teorij, zlasti v okviru teorije demokracije, v komparativnih raziskavah politike in pri obravnavanju političnih sistemov posameznih dežel itd." (Bibič 1994, 1). Stranke so se najprej oblikovale v evropskem in severnoameriškem okolju, od pojava prvih strank pa se je oblikovalo več opredelitev tega pojma (Fink-Hafner 2001, 12–13). Panebianco (v Fink-Hafner 2001, 14) tako pravi, da je politična stranka "organizirana skupina, združenje, ki je usmerjeno k političnim ciljem, ki si prizadeva s svojo dejavnostjo ohraniti ali spremeniti veljavne družbene, gospodarske in politične razmere s sredstvi vplivanja na izvrševanje oblasti ali prevzemom oblasti, in je edina vrsta organizacije, ki deluje v volilni areni".

Van Biezen (v Krašovec 2000, 14–15) pa trdi, da imajo politične stranke dvojno vlogo. Na eni strani imajo socialno vlogo in so socialni akterji. V tem pogledu stranke razvijajo povezave z družbo, povezujejo volivce in simpatizerje, vključujejo državljane v politični sistem³ ter poskušajo predstavljati interese družbe v političnih institucijah. Na drugi strani so

³ Pri političnem sistemu ne smemo spregledati pojmov enakosti in svobode. Brez tega bi bilo naše vedenje o razsežnostih političnih sistemov napačno in pomanjkljivo. Franz Neumann (1985, 295) pravi, da je cilj demokracije zagotavljanje svobode človeka z množičnim sodelovanjem v tem zagotavljanju. Pri tem pa se nam

stranke institucionalni akterji, ki izvajajo naloge vladnih in parlamentarnih akterjev v smislu urejanja konfliktnih interesov družbe, oblikovanja političnih institucij, organiziranja parlamentarnega in vladnega življenja.

V sodobnih družbah stranke opravljajo številne raznolike naloge, kot so na primer: povezovanje med vladajočimi in vladanimi, agregacija različnih interesov, strukturiranje in izvajanje kolektivnih ciljev družbe, strukturiranje volilnih glasov, integriranje in mobilizacija množice državljanov, rekrutiranje voditeljev za javne funkcije, oblikovanje javnih politik, socializacija državljanov in socializacija elite (Fink-Hafner 2001, 18).

3.1 Pozitivne plati predstavniške demokracije

V okviru reprezentativne demokracije pa ima veliko vlogo tudi volilni sistem kot mehanizem izbire predstavnikov javne oblasti. Od izbire predstavnikov za neko določeno obdobje pa do bolj implicitnih nalog, kot je legitimiranje obstoječega volilnega sistema in političnega sistema kot celote. Z ustrezno izpeljanimi volitvami se namreč politični sistem potrjuje kot demokratičen. Prav zato vsaka intervencija v politični sistem, naj si bo politična ali tehnološka, odpira vrsto vprašanj. S politološkega vidika je vsekakor bistveno, da političnega sistema ne jemljemo zgolj kot mehanizma izbire ali kot sistema samega po sebi, ne da bi ga pri tem umestili v širši družbenopolitični kontekst (Lukšič 2007, 85).

V okviru predstavnštva sicer najpogosteje govorimo o parlamentu in o političnih strankah. Max Weber (v Held 1989, 151–152) je prepričan, da parlament ohranja določeno stopnjo odprtosti oblasti in kot forum za razpravo o javni politiki zagotavlja možnost za izražanje rivalskih idej in interesov. Parlament je po njegovem mnenju tudi pomembna podlaga za preverjanje voditeljev, ki imajo aspiracije. To naj bi omogočala sama struktura parlamentarne razprave, narava razprave in zahteva, da je treba doseči visok standard govornišva, če želiš biti prepričljiv. Weber meni, da je parlament tudi prostor za pogajanja o stališčih, obdanih z okopi. Politični predstavniki pa lahko v teh primerih ponudijo alternative, ki jih lahko neki posamezniki ali skupine sprejmejo in s tem ustvarijo kompromis. Parlament je tudi bistven mehanizem za ohranitev rivalstva vrednot.

zastavi eno od ključnih vprašanj – kaj je svoboda? Neumann meni, da so v pojmu svoboda združeni trije elementi: pravni (negativni), zgodovinski (spoznavni) in element volje. Kot pravi, so vsi trije elementi enako pomembni. Poglejmo si vsakega posebej.

A parlamenta ne bi smeli romantizirati, opozarja Weber (v Held 1989, 152). Parlamenti so bili nekoč "središče razuma", česar pa danes ne bi mogli več z gotovostjo trditi. Trdil je tudi, da sta širjenje volilne pravice in razvoj strankarske politike⁴ spodkopala klasično liberalno pojmovanje parlamenta, kot mesta, kjer se nacionalna politika določa z racionalno refleksijo, ki jo vodi zgolj javni ali splošni interes.

3.2 Kritika predstavniške demokracije

A mnogi trdijo, da predstavniška demokracija svoje funkcije ne opravlja zadostno. France Bučar (2003, 131) tako meni, da je splošno predstavništvo kot nosilec vrhovne oblasti v državi slej kot prej v veliki meri še vedno fikcija. Vladanje je namreč po njegovem mnenju upravljanje ljudi, ne stvari oziroma stvari šele posredno prek ljudi, katerih volja je podrejena ciljem upravljanja. Voljo ljudi pa lahko podredimo svoji volji le v primeru, ko imamo moč. "Vladanje brez potrebe moči je donkihotovsko," še meni Bučar in dodaja, da je politika zato vedno tudi sredstvo pridobivanja moči nad ljudmi, ker brez moči ciljev ni moč doseči. Bučar meni, da so razlike le v tem, kako si pridobiti to voljo ljudi. "Ljudi je treba prepričati, da oni vladajo, ko v resnici samo ubogajo. Človek z 'lastno glavo' je v teh okvirih vsaj sumljiv, če že ne kar neposredna ovira," še dodaja.

G. D. H. Cole pa je bil prepričan, da je ena največjih napak demokracije ravno ta, da vsebuje teorijo predstavništva. Po njegovem mnenju predstavništvo temelji na napačni predpostavki, da lahko en človek predstavlja veliko število drugih in da je takšno izražanje volje poimenovano kot demokratično (Stocks v Rangus in Zajc 2010, 735). Ob tej točki se spotakne tudi marksizem, ki je mnenja, da dilema med reprezentativnim mandatom in neodvisnim predstavnikom izraža protislovje samega koncepta političnega predstavništva, ki, tako marksizem, ne temelji na realnem človekovem položaju v družbi, ampak na abstraktnem državljanu (Ribarič v Rangus in Zajc 2010, 735). Marksisti menijo, da je ključni problem tega

⁴ Strankarski sistem omogoča uresničevanje nekaterih formalnih kriterijev demokracije, kot sta na primer: volilna pravica in pravica do tekmovanja za podporo in glasove. Stranko lahko ustanovi najmanj 200 polnoletnih državljanov in državljanek Republike Slovenije. Te stranke morajo imeti statut in program, s katerima zagotavljajo demokratično delovanje v okviru ustave in zakonov Republike Slovenije. Na lokalni ravni pa nastopajo neodvisne, lokalne in regionalne liste, ki so lahko priljubljene na lokalni ravni, vendar na državni ravni ne morejo uspeti (Lukšič 2001, 38–43).

meščanskega predstavništva v tem, da izhaja iz predpostavke o dvojnosti politične oblasti – ljudstva.

In kako rešiti to dilemo meščanskega predstavništva? Marksisti menijo, da jo je mogoče rešiti le s "preseganjem samega političnega predstavništva, ki temelji na dualizmu konkretnega človeka in političnega človeka, torej z združitvijo oblastne (politične) in proizvodjalske (družbene) komponente". Marx⁵ je bil mnenja, da naj "parlamentarno mašinerijo" liberalne države zamenja struktura komune, s tem pa bi zagotovili popolno odgovornost poslancev – delegatov (Held v Rangus in Zajc 2010, 735).

Ralf Dahrendorf (v Lukšič 2009, 538) je zapisal, da obstaja neskladje v demokraciji, pri tem pa je mislil na demokracijo kot obliko vladavine, ki jo izvolijo ljudje na splošnih volitvah. Dahrendorf je namreč mnenja, da se položaj danes močno razlikuje od tistega izpred dvajsetih oziroma petdesetih let, ljudje pa so danes izgubili vero v volitve. Razloge za to gre iskati v zaupanju volivcev v politične stranke, ki so se iz ideoloških strank spremenile v stranke, ki so vse bolj podobne plemenom. V strankah je vse bolj pomembna pripadnost kot pa določen sklop nazorov, tako da ljudje v parlamentu ne vidijo več ustanove, ki jih zastopa in legitimno odloča v njihovem imenu. Dahrendorf v nadaljevanju govori, da se je pod vplivom potrošništva spremenila tudi zavest volivcev, ki se množično abstinirajo od volitev.

4 Deliberativna demokracija

Te zagate predstavništva pa uspešno rešuje deliberacija oz. deliberativna demokracija. V zadnjih letih sicer prihaja do žolčnih razprav o vlogi posameznikov v odločanju⁶. Kakšno

⁵ Marx parlamentarizma ne odklanja a priori, vsaj ne, dokler ta še lahko služi delavskemu razredu in dokler razmere za revolucijo še niso zrele (Zver v Rangus in Zajc 2010, 735).

⁶ Hannah Arendt (1994, 295–296) je dejala, da je svoboda smisel tega, da obstaja v sožitju ljudi nekaj takega, kot je politika. Svobodo naj bi občutili šele v občevanju z drugimi in ne s samim seboj. Tako so ljudje lahko svobodni le drug na drugega oz. na področju političnega. Arendtova pravi, da je nemogoče, da ne bi govorili o politiki in svobodi hkrati. Po njenem mnenju v tistih družbah, kjer življenje ni organizirano politično, ne moremo govoriti o svobodi. Vendar pa je v zadnjih desetletjih obilica totalitarizmov spremenila doživetje politike in tako je splošen vtis takšen, da popolna politizacija prinese tudi odpravo svobode. Arendtova v nadaljevanju govori o tem, da smo svobodni dokler delujemo, ne prej in ne pozneje. Kajti delovati in biti svoboden naj bi bilo eno in isto. In če politično razumemo kot polis, kjer je imel dostop le tisti, ki mu niso ukazovali kot sužnju, potem politično predstavlja pojavni prostor virtuozne svobode. In to politično področje naj bi bilo potem nek javni prostor, kjer se svoboda lahko manifestira, dejanja v besedah, dogodkih. Karkoli v tem prostoru je torej politično. Arendtova torej pravi, da svobode brez politike ni, ker ta ne bi bila obstojna. Vsekakor so te misli nekoliko abstraktne, ker svobodo razumemo drugače. Razumemo jo kot svobodo misli, volje, politiki pa

vlogo naj ima torej posameznik v deliberaciji, ki predstavlja bistvo deliberativne demokracije? Za lažje razumevanje koncepta si najprej oglejmo osnovne značilnosti deliberativne demokracije.

Deliberativna demokracija se je pojavila kot izziv sodobni družbi. Tudi s pomočjo sodobne tehnologije se namreč zdi, da je mogoče spremeniti status quo in vpeljati bolj pravično, demokratično odločanje, ki bi poskrbelo za inkluzivnost vseh odločevalcev, ki jih nek dani problem posredno ali neposredno zadeva. Vsekakor se ustavimo na točki, ko imamo na voljo vsaj dve poti. Razmislimo lahko o deliberativni demokraciji, ki bi zgolj dopolnila to obstoječo, parlamentarno obliko demokracije, lahko pa razmišljamo nekoliko bolj "drzno" in o deliberativni demokraciji govorimo kot o popolnem substitutu, z nekimi povsem samostojnimi, svojimi ter svojstvenimi institucijami in oblikami političnega odločanja.

Teorije deliberativne demokracije so se sicer razvile kot odgovor na pomanjkljivosti teorije in prakse liberalne demokracije. Spoznanja, ki so se razvila v tem dialogu, pa so bila nato ponujena institucijam sodobnih liberalno-demokratičnih držav (Lukšič 2005, 239).

Vse teorije deliberativne demokracije stavijo na institucije, ki promovirajo demokratično deliberacijo, ki vključuje razumen politični dialog, na institucije, ki so senzitivne za pluralnost vrednot, in na institucije, ki promovirajo politično presojanje, ki upošteva različne perspektive. Deliberativna demokracija želi torej oblikovati institucije, ki bodo reševale konflikte, vendar se lahko v tem procesu soočenja individualnih preferenc in vrednostnih orientacij transformirajo, in prav zaradi tega je soočenje tako pomembno. Da pridobimo višjo stopnjo legitimnosti in zaupanja v forme oblasti, morata biti izpolnjena dva pogoja: vključenost (inkluzivnost) in spontani dialog. Z inkluzivnostjo mislimo na pojem, ki zajema tako prisotnost kot govor. Vsi državljani so torej nagovorjeni, da participirajo v političnem dialogu, vsi pa imajo tudi pravico, da postavijo in predstavijo vprašanje, da uveljavljajo svoje razloge, da izražajo svoje potrebe, vrednote, interese ... (Lukšič 2005, 239–240).

Pri spontanem dialogu pa gre za promocijo deliberacije, ki jo razumemo kot nasprotje strateški ali instrumentalni racionalnosti. Na tem mestu lahko skupnost oziroma kolektiv

predpisujemo skrb za preskrbljenost. Tudi v antiki bi nam bilo denimo onemogočeno govorjenje o svobodnih in nesvobodnih državljanih, če ti ne bi bili vključeni v neko politično življenje (Arendt 1994, 299–300).

označimo, da je deliberativno racionalen, zanj pa veljajo naslednje oznake: interakcije kolektiva so egalitarne, neprisiljene, kompetentne in osvobodjene prevar, goljufij, nad-moči in strategij (Dryzek v Lukšič 2005, 240).

Deliberativna demokracija želi zapolniti prostor javnosti s kritičnim razpravljanjem in debatami, h katerim je mogoče pritegniti kar največji krog ljudi. In v skladu s tem je deliberativna demokracija torej zgolj oznaka za obliko skupnega življenja, kjer se o vseh skupnih zadevah odloča s pomočjo "javnega posvetovanja". To javno posvetovanje je sicer mišljeno kot nek trajen proces racionalnega argumentiranja in vzajemnega preverjanja izraženih zahtev, usmerjen k oblikovanju skupnega dobrega ter konsenznih rešitev, ki bodo sprejemljive za vse (Cohen v Pinter 2002, 181).

Nekateri avtorji pa v okviru tega izpostavljajo zlasti deliberacijo (posvetovanje). Dryzek (v Pinter 2002, 181) tako govori celo o deliberativnem obratu v teorijah demokracije. Meni namreč, da postaja ravno posvetovanje tisti ključni teoretski element, ki je obravnavan kot bistvo demokracije.

4.1 Deliberacija

Deliberacija je, kot meni Waldron (v Lukšič 2005, 244), najprej način soočenja vseh državljskih etičnih pogledov in spoznanj – takšnih, kakršni so – tako da drug na drugega vplivajo, in nato način vzpostavljanja osnove, ki omogoča recipročno preispraševanje in kritiko, s tem da omogoča vpogled v to, kateri vložek je boljši od drugega, kar je veliko več kot le agregiranje teh vložkov.

4.2 Modeli deliberativne demokracije

Izziv, s katerim se soočamo pri tej prenovi, ki bi vključevala elemente deliberativne demokracije, je vsekakor iskanje zadostnih in primernih formalnih zagotovil, ki bi omogočali vključevanje posameznikov v procese javnega presojanja predstavljenih argumentov (Pinter 2002, 181). Tudi Habermas (v Pinter 2002, 182) pojasnjuje, da je za ta model ključno diskurzivno oblikovanje mnenj, ki poteka v intersubjektivnem prostoru, namenjenem javnemu predstavljanju interesov.

Habermas sicer podrobneje predstavi svojo različico deliberativne demokracije. Svojo teorijo utemelji tako na republikanskem načelu ljudske suverenosti kot na liberalnem načelu pravne države. Diskurzivno oblikovanje mnenja in volje se po njegovem na prvi stopnji začne v javnih razpravah v široki javnosti⁷, na drugi stopnji pa se nato zaključi z zavezujočimi odločitvami državnih institucij (Habermas v Škerlep 2002, 166). Tako naj bi se na prvi stopnji prek neke potencialne odprtosti razprav v široki javnosti uresničilo načelo ljudske suverenosti, na drugi stopnji pa se v teh formalno opredeljenih institucionalnih postopkih, ki naj bi imeli vgrajena načela pravne države, v javne razprave vključijo elementi preverjanja veljavnosti normativih rešitev, kar pa pri Habermasu pomeni, da naj bi bile institucionalne odločitve v skladu z njegovimi načeli diskurzivne etike (Škerlep 2001, 166).

4.3 Deliberativna demokracija kot dodatek k predstavniški demokraciji

Tudi Slovenija je tipičen primer države, kjer se v zadnjem desetletju izvaja predstavniško-parlamentarna demokracija, ki je značilna za večino industrijsko razvitih držav. Tako tudi v Sloveniji poznamo več institucionalnih rešitev, ki ne izhajajo le iz koncepta predstavniške demokracije, ampak iščejo navdihe drugje⁸ (Lukšič 2005, 237).

Precej možnosti se je v zadnjih letih pojavilo zlasti s pomočjo informacijske in komunikacijske tehnologije (IKT). Te sestavine so dokaj hitro postale nepogrešljiv del posameznika (Lukšič 2005, 229). A tudi v Sloveniji temu niso vsi naklonjeni. Nekateri vidijo namreč v IKT zgolj možnost centraliziranega nadzora in registriranja. Tako mnogi še vedno zagovarjajo trenutni predstavniški sistem demokracije in zavračajo vsakršno možnost preoblikovanja sedanjega sistema v smeri neposredne oziroma participativne demokracije. Kritiki prenove so namreč mnenja, da je takšen sistem popolnoma utopičen, nekateri pa celo menijo, da nas bi takšen sistem vrnil nazaj v obdobje samoupravljanja, torej v totalitarizem (Lukšič 2005, 237).

Ideji e-demokracije pa so pogosto veliko bolj naklonjeni tisti, ki so v trenutni politični ureditvi porinjeni na rob ali pa so, kot še piše Lukšič (2005, 238), sistemsko izrinjeni iz

⁷ Habermas razvije pojem javnosti od spodaj navzgor. To pomeni, da začne javnost opredeljevati že na neki mikro ravni interakcij v civilni družbi. To dojetje je sicer skladno s Habermasovim modelom družbe, ki temelji na teoriji dialoškega argumentativnega sporazumevanja v intersubjektivnih razmerjih.

⁸ V tem primeru gre morda omeniti predvsem Aarhuško konvencijo, ki zapoveduje participativno demokracijo. Področje te konvencije je sicer fokusirano zgolj na okoljevarstveno politično arena, pa vendar ne gre zanemariti dejstva, da daje konvencija tudi oprijemljive okvire za širjenje e-participacije (Lukšič 2005, 237).

komunikacijskih in odločevalskih procesov. Ti zato sistemsko določenim odločevalcem niso več pripravljene prepuščati odločitve⁹.

5 Politična participacija

V primeru Slovenije govorimo o demokraciji, ki sodi v liberalni tip demokracije, med liberalno reprezentativne demokracije. To pomeni, da ljudstvo odločitev ne sprejema neposredno, ampak prek izvoljenih predstavnikov. A poleg tega v Sloveniji najdemo tudi sistem neposredne demokracije, ko državljani neposredno odločajo o vsebinskih vprašanjih na referendumih. Kljub vsemu pa ima odločilno vlogo sistem predstavniške demokracije. Lahko rečemo, da so volitve le eden od načinov neposrednega izrekanja državljanov, ki jih je sicer treba ločiti od ostalih oblik vsebinskega participiranja, kamor spadajo tudi referendum, konzultiranje, razpravljanje itd.¹⁰ (Lukšič 2007, 87).

Pri nihanju med predstavništvom in deliberacijo pa ima veliko opraviti tudi pojem participacije. Če je antična demokracija še ohranjala neposredno poseganje v odločanje, pa je večina današnjih demokracij zastavljenih nekoliko drugače. Pri teh sodobnih demokracijah imamo namreč posrednike, ki jih je izvolilo ljudstvo in ki jih je ljudstvo pooblastilo, da vladajo. Napetost med predstavništvom in participacijo je vedno obstajala. Ob vsem tem pa je bistveno, da je tudi pri predstavništvu potrebna določena raven participacije, saj lahko le tako pride do legitimizacije predstavnikov. In v sodobnih demokracijah so vedno bolj prisotni popravki načela pooblastila, zlasti v obliki referenduma, kjer gre za neposredno preverjanje volje volivcev glede posameznih vprašanj, in v obliki različnih načinov participacije državljanov pri udeležanju javnih politik (Della Porta 2003, 63–64).

Participacija pomeni "vključenost posameznika v politični sistem na različnih ravneh dejavnosti, segajočih od popolnega zanimanja do zasedanja politične funkcije" (Rush), oz. "držo državljanov, katerih cilj je vplivati na politični proces" (Axford). Izraz zajema široko

⁹ Poleg teh, ki branijo predstavniško-parlamentarni sistem in tistih, ki bi ta sistem institucionalno nadgradili, obstajajo v Sloveniji tudi tisti, ki menijo, da demokracija izgublja svojo podstat s tem, ko pojenja moč in vloga političnega sistema nacionalnih držav z razmahom transnacionalnih korporacij in tistih organizacij, ki lahko voljo nacionalnih držav zaobidejo (Lukšič 2005, 238).

¹⁰ Informacijsko-komunikacijske tehnologije se dajo, ne glede na uzakonjeni volilni sistem reprezentativne demokracije, ustrezno adaptirati na celoten volilni sistem, s tem pa lahko govorimo o elektronskih volitvah. To tehnologijo je mogoče prilagoditi tudi za potrebe neposrednega odločanja, kamor štejejo referendum, posvetovanje, razpravljanje itd. (Lukšič 2007, 87).

polje ravnanja: od volitev do aktivnega delovanja v neki stranki, od razpravljanja o politiki do ustvarjanja organiziranega pritiska. Normativne teorije so potrdile, da participacija daje legitimnost demokraciji, primerjalne študije pa opazovale medsebojno učinkovanje med participacijo in razvojem demokratičnih institucij. Raziskovanja individualnih drž pa so ponudila neko povsem drugačno sliko sodobnih demokracij. Raziskave, opravljene na podlagi povpraševanja javnega mnenja, so namreč pokazale, da živi demokracija v sožitju z zelo nizkimi stopnjami participacije (Della Porta 2003, 64–66).

Ko že govorimo o participaciji, si pogledjmo še vključevanje državljanov v različne oblike participacije. Vsi raziskovalci so večinoma proučevali konvencionalne oblike participacije državljanov, pri tem pa izpustili nekonvencionalne oblike delovanja. Lester Milbrath (v Della Porta 2003, 65) pa je denimo nekonvencionalne oblike participacije razvrstil glede na zahtevano zavzetost:

1. Izpostavljanje političnim izzivom
2. Volitve
3. Odpiranje politične razprave
4. Prepričevanje drugega, naj voli na določen način
5. Nošenje politične značke
6. Stik s političnim funkcionarjem ali voditeljem
7. Denarni prispevki določeni stranki ali kandidatu
8. Udeležba na političnem zborovanju ali skupščini
9. Posvečanje časa politični kampanji
10. Vstop med aktivno članstvo politične stranke
11. Udeležba na zborih, na katerih se sprejemajo politične odločitve
12. Zbiranje denarja za politične namene
13. Kandidiranje za voljeno funkcijo
14. Prevzemanje političnih ali strankarskih funkcij.

6 Izbrisani

Dejali smo že, da tudi v Sloveniji poznamo več institucionalnih rešitev, ki ne izhajajo zgolj iz koncepta predstavniške demokracije. Tako je denimo ravno deliberacija omogočila, da je

znotraj sistema predstavnosti prišlo do reševanja vprašanj, ki jih sicer ne bi rešili. Eden takšnih primerov so tudi t. i. "izbrisani". Za podrobnejšo analizo si najprej pogledjmo problematiko izbrisa.

6.1 Kako je potekal izbris?

Slovenija je pred razglasitvijo neodvisnosti (25. junija 1991) javno razglasila, da bo 200.000 "notranjim migrantom" iz drugih republik SFRJ (Socialistične in federativne republike Jugoslavije) omogočila pridobitev slovenskega državljanstva. Kandidati so morali za to izpolnjevati tri pogoje: registrirano stalno prebivališče v Sloveniji na dan 23. decembra 1990, dejansko in ne zgolj fiktivno življenje v Sloveniji in vložitev vloge za državljanstvo v šestih mesecih, torej do 26. decembra 1991. Na tej podlagi je okoli 170.000 tisoč ljudi dobilo državljanstvo. Od ostalih 30.000 oseb jih je 11.000 tisoč zapustilo Slovenijo, 18.305 oseb pa za državljanstvo ni zaprosilo v predpisanem roku. Veliko jih tega ni storilo zaradi nevednosti in zmede med razpadanjem SFRJ, nekateri tega niso storili zaradi protislovenske propagande, nekateri pa zato, ker so mešali pojma državljanstvo in narodnost. A ti ljudje so kljub temu želeli še naprej živeti v Sloveniji. Kljub temu, da so izgubili državljanstvo, pa so bili upravičeni nadaljevati življenje v Sloveniji, čeprav od takrat dalje kot tujci.

A ministrstvo za notranje zadeve je 26. februarja 1992 tem ljudem odvzelo status oseb s stalnim prebivališčem v Sloveniji. Te ljudi so preprosto izbrisali iz registra stalnega prebivalstva Slovenije. Mnogi izbrisani so za to izvedeli šele čez nekaj mesecev ali let, ko so jih, denimo na upravnih enotah, zavračali kot ljudi brez stalnega prebivališča v Sloveniji. Mnogi od teh so zato izgubili zaposlitev in možnost iskanja nove zaposlitve. Ljudje so ostali brez pokojnine in brez vseh osebnih dokumentov (osebne izkaznice, vozniškega dovoljenja). Nekateri so preprosto povabili, naj pridejo urediti svoje dokumente, nato pa so te dokumente pred njimi uničili.

Razen redkih izjem ti ljudje niso bili izgnani iz Slovenije. Nekateri domnevajo da zato, ker je oblast vedela, da je ta položaj povzročila sama. Ustavno sodišče je izbris sicer večkrat označilo za nezakonitega (prvič leta 1999), a je oblast odločbe ustavnega sodišča vselej ignorirala (Krivic 2003, 146–149).

V preteklosti smo bili priča več poizkusom ureditve statusa izbrisanim, a nihče od predlogov v parlamentu ni dobil zadostne podpore, t. i. tehnični zakon pa je leta 2004 padel na referendumu (Oprešnik 2011, 5. julij). Julija letos je v veljavo stopila novela zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ, ki ureja status tistih izbrisanih, ki niso bili upravičeni do dopolnilnih odločb in večinoma nimajo urejenega statusa. Izbrisani lahko tako po vložitvi vloge in izpolnjevanju vseh zakonskih pogojev v individualnem postopku pridobijo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji za naprej, s posebno dopolnilno odločbo pa lahko pridobijo tudi legalizacijo njihovega bivanja v Sloveniji od izbrisa dalje (STA 2010, 24. julij).

6.2 Boj proti državljanstvu

Kurnik (2007, 124) meni, da je izbris dogodek, ki tiči daleč v preteklosti, po drugi strani pa nam to govori o aktualnih dilemah in bojih ter tudi o prihodnosti osvobodilnih bojev in postnacionalnih političnih konstrukcij. "Po eni strani nas šokira anarhizem definiranja državljanstva skozi proces množičnega izključevanja," piše Kurnik in dodaja, da so tako nastajale moderne nacije, pri katerih je sicer šlo za vzpostavitev teritorialno zamejene nacionalne suverenosti. Te nacije so notranjo homogenizacijo dosegle skozi dialektično definiranje drugosti, ki je bila "izključena, dehumanizirana in oropana vseh pravic". Izbrisani so bili po njegovem mnenju konstituirani kot *homo sacer*, kot golo življenje, suverena oblast pa se je nad njim izvajala neposredno v izjemnem stanju. Bistvo tukaj je, da suverenosti brez *homo sacra* ni, in prav zato je za osvobodilno politiko destrukcija suverenosti ključna.

"Arhaičnost izbrisa zatorej ni v tem, da predstavlja konstitutivno moment vzpostavitve suverene oblasti, ampak v tem, da ga predstavlja kot konstitutivni moment vzpostavitve nacionalne suverenosti" (Kurnik 2007, 124).

Boj proti izključenosti mora vedno naprej biti tudi boj zoper državljanstvo. Izključenost je namreč konstitutivna državljanstvu. In pri bojih izključenih ne gre za vključitev v obstoječi pravni in socialni red, gre za izzivanje in transformiranje. Vsak boj izključenih je namreč priložnost za nek ponovni premik samega pojma državljanstva, za njegovo redefinicijo (Kurnik 2005, 184).

Najprej si pogledimo, kaj gre pod pojmom državljanstvo¹¹ sploh razumeti. Pod tem razumemo dva pojma, in sicer *citizenship* in *nationality*. *Citizenship* oz. "pravno razmerje" je razmerje med posameznikom in državo. Sem spadajo neke vzajemne pravice in dolžnosti, ki iz tega razmerja izhajajo. *Nationality* ima več pomenov, običajno se uporablja za definicijo pravnega razmerja med posameznikom in državo v mednarodnem pravu, kjer je državljan subjekt diplomatske zaščite s strani države, ki mu je podelila državljanstvo (Dedić 2003, 25–26).

Slovensko državljanstvo vsebuje tako etnično kot moralistično dimenzijo. Etnična je bila pomembna zlasti pri opredelitvi državljanov in državljanek, druga, ki sicer izhaja iz prve, pa temelji na dveh značilnih zahtevah: "lojalnosti" in skladnosti z "javnim redom". Ta moralistična dimenzija temelji na konceptu izjeme v pravnem redu, ki je prisotna v primeru izbrisa in nekdanjega tretjega odstavka 40. člena zakona o državljanstvu (Agamben v Zorn 2007, 18).

Državljanstvo je mogoče razumeti predvsem s pomočjo tistega, kar je bilo iz njega izključeno. Nasproti državljanom namreč stojijo anti-državljan in v našem primeru so to izbrisani. Izbris stoji nasproti državljanstvu in ga tako kreira, določa njegovo vsebino, vrednost in identiteto (Zorn 2007, 18).

6.3 Javni boj za izbrisane

Javni, politični boj za pravice izbrisanih se je začel skoraj deset let po izbrisu. Vse to kaže, da je (bil) problem večplasten, na dobro prikritost problematike s strani države in perfidno tajnost postopka. Ta je sicer, kljub množičnosti in sistematičnosti, ostal skrit širši javnosti, pa tudi samim izbrisanim. Izbrisani namreč od države niso dobili nikakršne odločbe ali obvestila, ki bi jim pojasnilo novonastali položaj (Zdravković 2010, 256).

¹¹ Konec sedemnajstega in osemnajstega stoletja se je pogled na sam koncept državljanstva začel spreminjati (Riesenberg v Deželan et al. 2007, 49). Glavna sprememba je bila, da je retoriko dolžnosti zamenjala retorika pravic (Heater v Deželan et al. 2007, 49). Tukaj gre omeniti predvsem dva preobrata, in sicer ameriško in francosko revolucijo. Pri ameriški revoluciji je pomembna zlasti ohranitev svobode in pravica do formiranja svoje oblasti. Pa vendar je z vidika državljanstva pomemben zlasti koncept pravic. Pri francoski revoluciji govorimo predvsem o pravnih pravicah, ki so se udeležile v *Deklaraciji o pravicah človeka in državljana*, ki je zagotavljala enakost pred zakonom, svobodo govora, varstvo državljanov pred sodišči itd. Pri obeh revolucijah pa je kljub vsemu prišlo do upočasnitve na področju političnih pravic. Tako so bile v ameriški revoluciji te pogosto omejene z različnimi omejitvami (spol, starost, lastništvo zemlje), pri francoski revoluciji pa so bile te omejene za ženske, večino verskih skupnosti in resnih manjšin (Deželan et al. 2007, 49–51).

Barbara Bezec (v Zdravković 2010, 257) je ugotovila, da je bil ena težjih stvari pri izbrisu ravno prepoznati njegov obstoj in razsežnosti učinka, saj se s tem fenomenom izbrisa ni takrat javno in celostno ukvarjala nobena slovenska ali mednarodna institucija. Razen Društva izbranih prebivalcev Slovenije (DIPS) in Civilne iniciative izbranih aktivistov (CIIA) je bila prva nevladna organizacija, ki se je začela z izbrisom aktivno ukvarjati, Helsinški monitor Slovenije. V okviru tega je bila kasneje v Sloveniji organizirana vrsta različnih dogodkov: okrogle mize, debate, predavanja za javnost, študente, tuja veleposlaništva, srečevanje z različnimi tujimi in domačimi politiki, novinarske konference, javne tribune, napisanih je bilo več javnih pisem, izjav, pozivov, apelov za domačo in tujo javnost in novinarje ter zastavljenih precej poslanskih vprašanj v prid reševanja tega problema tako v slovenskem kot tudi v evropske parlamentu. Na to temo so posneli vrsto filmov, organizirane so bile številne projekcije, precej je bilo tudi nastopov in predstavitev osebnih zgodb izbranih ... Tudi izbrani sami so se, v okviru aktivističnega zavzemanja za enakost in enakopravnost, solidarnostno odzvali in podprli denimo antifašiste, antirasistične mirne demonstracije (te se zavzemajo za pravice tujih delavcev, prosilcev za azil, istospolno usmerjenih ...). Ta politični boj je potekal ob boku in istočasno s pravnim, legalističnim bojem, ki ga je sicer vodil nekdanji ustavni sodnik Matevž Krivic (Zdravković 2010, 258–259).

Kot smo že dejali, je ravno deliberacija sprožila reševanje problema izbranih. Če so izbrani pri uradnih institucijah naleteli na "gluha ušesa", pa so različne civilne iniciative (denimo Društvo izbranih prebivalcev Slovenije (DIPS) in Civilna iniciativa izbranih aktivistov) s svojimi aktivnostmi pripomogle k temu, da se je ta problematika pojavila v javnosti in s tem postala predmet javne in politične artikulacije. Kot tak pa se je ta predmet navsezadnje začel pravno urejati znotraj parlamentarne demokracije.

Pri tem je bilo uporabljenih več orodij deliberativne demokracije. Lukšič (2005, 247) omenja tri potencialne deliberativne modele, s katerimi lahko presojava kompetativne vrednote, prepričanja in preference:

- mediacija in deležniške institucije,
- državljanski forumi, kot so deliberativni mnenjski shodi, državljanska rabsodišča in konsenzualne konference,
- referendummi in državljanske iniciative.

Lukšič (2005, 247) meni, da ti modeli ponujajo možnost, da se v nekem odločevalskem procesu poveča demokratična delibaracija in refleksija pluralnosti vrednot.

7 Predstavništvo, deliberacija ali kombinacija obojega

Anarhizem oz. anarhistična gibanja so mnenja, da kakršenkoli politični koncept oz. politika, ki ni izvajana neposredno od ljudi, ni legitimna. Na tem mestu se nam zato postavi vprašanje demokracije in legitimnosti predstavniške oblasti. Vse druge inačice naj bi namreč kratile posameznikovo svobodo. Anarhisti pa so mnenja, da je človek v osnovi dober. In to je tudi odgovor na vprašanje, ki si ga zastavljajo mnogi skeptiki. Sprašujejo se namreč, zakaj bi odstranitev moči ali njena porazdelitev vodila v boljšo družbo (May 1994, 56–63).

Ob tem se nam poraja vprašanje svetovnega državljanstva in kozmopolitizma. Vizije o nekem neposrednem vplivu in o podelitvi političnih pravic vsemu človeštvu se niso uresničile. Tudi ideja o neposredno izvoljeni skupščini ni padla na plodna tla. Tako koncept svetovnega državljanstva ni zaživel. Kljub temu ne gre spregledati Heldove vizije sveta, ki predvideva prepojenost svetovnih pravnih in političnih sistemov z načeli demokracije. V skladu s to vizijo naj bi vse države ponotranjile demokratične postopke in sprejele globalno pravo, pravice in dolžnosti. Demokratično državljanstvo bi na ta način dobilo univerzalen status (Deželan et al. 2007, 71–72). Globalno državljanstvo je potrebno skupaj s temeljnim univerzalnim dohodkom, multitudo, mnogoterostjo in nepokorščino misliti na razpetosti med kaosom in konsistenco in ne znotraj nekega reda morale, filantropije in sodbe (Kurnik 2005, 146).

Dahrendorf (v Lukšič 2009, 538) pa rešitev krize demokracije vidi v neposredni akciji v obliki demonstracij, ki so se že pokazale kot učinkovita oblika in ki se še lahko nadgradijo z orodji e-demokracije. Možno rešitev vidi tudi v nevladnih organizacijah, čeprav so te po svoji strukturi pogosto nedemokratične, saj so bolj povezane z državljani. Kot eno od možnosti omenja tudi direktno demokracijo v obliki referendumov, vendar direktna demokracija, tako Dahrendorf, z redukcijo javnih razprav na referendumске alternative ni sposobna vzpostaviti trajnih vezi med vladanimi in vladajočimi. Ena od možnosti je tudi popolni izstop državljanov iz politike; v tem primeru bi se politiko prepustilo profesionalcem, državljani pa bi svoje

življenje živeli na drugih, nepolitičnih dimenzijah. Ta ideja je za Dahrendorfa najmanj sprejemljiva alternativa, ker naj bi po njegovem na široko odpirala pot v avtoritarnost.

Vsaka sprememba pa ni nujno pozitivna. Današnja kriza demokracije nas namreč vrača nazaj, v obdobje zgodnje evropske moderne. V 18. stoletju so zaradi spremembe ravni, koncept in prakse demokracije prišle v krizo in so jih morali ponovno izumiti. Včasih so skeptiki dejali, da je demokracija mogoča le v mejah polisa, danes pa ti govorijo o nacionalnih mejah. Pa vendar so to krizo skušali rešiti in osrednji odgovor na to je bilo predstavništvo. A kljub temu to še ne pomeni, da lahko zdajšnjo krizo rešujemo na podoben način (Hardt in Negri 2005, 229). "Z drugimi besedami, modernih oblik reprezentacije se ne da nujno toliko raztegniti, da bi uspešno odgovorili na nov problem ravni. Podobno kot revolucionarji zgodnje moderne bomo morali na novo izumiti koncept demokracije ter ustvariti nove institucionalne oblike in prakse, primerne za našo globalno dobo," menita Hardt in Negri (2005, 229–230).

Na vprašanje, kakšne oblike demokracije si želimo, bomo težko odgovorili. Vsekakor pa je jasno, da za demokracijo pogosto pravimo, da temelji na kompromisu in že sama teorija demokracije je polna kompromisov, saj se njena načela med seboj soočajo in si nasprotujejo (Dahl 1997, 11). Pogosto pa demokracijo enačimo tudi s suverenostjo ljudstva, politično enakostjo in vladavino večine. Že Aristotel (v Dahl 1997, 39) je denimo v Politiki zapisal sledeče:

Najbolj pristna je demokracija, ki nosi to ime predvsem zaradi v njej prevladujoče enakosti: to je tisto, kar v tej državi narekuje zakon – da revni niso nič bolj podrejeni kot bogati; prav tako vrhovna oblast ne sme biti v rokah nikogar med njimi, oboji naj si jo delijo. Kajti če sta svoboda in enakost, kot nekateri predpostavljajo, bistvo demokracije, mora biti vsak del oblasti vsem enako dostopen; ker je ljudstvo v večini in ker je tisto, o čemer glasujejo, zakon, sklepamo, da je ta država demokratična.

Sistem, ki danes prevladuje na svetu, je v krizi, to lahko trdimo. Pa vendar velja, da tak sistem kljub temu poskuša delovati na ustaljene načine. In to počne tudi zdaj. To ustaljeno delovanje vsekakor vodi v neke dolgotrajne trende, ki se približujejo asimptotam in zato ti ustaljeni načini krizo le še poglobljajo. Kljub vsemu temu pa bo večina ljudi še vedno delovala po starem, ker je to smiselno. Te načine namreč poznamo, so nam domači in na kratki rok obljublajo ugodnosti (Wallerstein 2006, 115–116).

Utemeljitelj jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja Edvard Kardelj je dejal, da je samoupravljanje rezultat človekovih teženj k svobodi in svobodnemu ustvarjanju, k obvladovanju objektivnih zakonov narave in družbe, k boljšemu življenju (Kardelj 1979, 413). Na demokracijo in socializem je imel poseben pogled¹². Za nadaljnji razvoj Jugoslavije je bil namreč prepričan, da nosi zmagovita revolucija temeljno vlogo. Kot tisto pravo demokracijo je zato štel resnično ljudsko demokracijo, kjer je poudarjal predvsem iniciativo od spodaj, ustvarjalno moč množic, neposrednost ljudske oblasti in načelo samouprave. Pri tem ne govorimo o koncesiji države ljudstvu, temveč o temelju, na katerem stoji država (Bibič 1981, 21).

V svoji knjigi *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*¹³ je Kardelj (1978, 14) zapisal:

Sreče človeku ne more dati niti država niti sistem niti politična stranka. Srečo si lahko človek ustvari samo sam. Toda ne sam kot posameznik, ampak samo v enakopravnih odnosih z drugimi ljudmi. V teh odnosih mora samoupravno in svobodno obvladati svoje posamezne in splošne družbene odnose ter - v ustreznih demokratičnih organizacijskih oblikah - tudi državo, sistem in politično stranko kot instrumente svojega lastnega samoupravljanja.

Če predstavniška demokracija uvaja telo specializiranih predstavnikov, pa neposredna demokracija močno omejuje načelo pooblastila. Obravnava ga kot orodje oligarhične oblasti. Medtem ko se predstavniška demokracija opira na formalno enakost en človek en glas, pa bi lahko za neposredno demokracijo dejali, da je participativna, in sicer tako, da pravico do določanja priznava le tistemu, ki dokaže svojo predanost javnim zadevam. Za predstavniško demokracijo bi lahko rekli, da je zbirokratizirana, odločanje pa da se osredotoča na vrhu. Neposredna demokracija pa vztraja pri tem, da je treba odločanje kar se da približati ljudem (Della Porta 2003, 63–64).

¹² Kardelj, Edvard. 1945. *Moč Ljudskih množic*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

¹³ Kardelj, Edvard. 1978. *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: Komunist.

8 Sklep

Še nedavno tega je liberalna oziroma predstavniška demokracija nudila odgovore na vsa vprašanja, ki so se porajala znotraj pojma politike. A vse bolj se zdi, da je ta koncept demokracije preživet in da so potrebne spremembe. Mnogi teoretiki (denimo Cole) so tako mnenja, da je predstavništvo kot tako že samo ena največjih napak demokracije. En človek namreč ne more predstavljati večjega števila drugih, saj se pri tem izgubi demokratična nota. Tako se zdi, da je potrebno stopiti korak naprej in poiskati alternative. Marksisti denimo menijo, da je dilema meščanskega predstavništva mogoče rešiti le s preseganjem političnega predstavništva.

Da je ta koncept predstavništva izrabljen, nam govori tudi apatičnost volivcev, nizka politična kultura in politična participacija. Že denimo v političnih strankah, ki naj bi predstavljale ideje neke skupine državljanov, se zdi, da v ospredje vse bolj sili pripadnost, medtem pa se je ideja o strankah, ki v parlamentu zastopajo nek sklop političnih nazorov, vse bolj izgubila. Povzamemo lahko, da so znotraj političnega sistema potrebne spremembe.

To zagato predstavništva pa uspešno rešuje deliberacija oz. deliberativna demokracija. Ta se je sicer razvila kot odgovor na pomanjkljivosti liberalne demokracije. Ko govorimo o deliberativni demokraciji, imamo v mislih neko javno posvetovanje, ki pripelje do vseh pomembnih odločitev.

Pri tem ne smemo spregledati dejstva, da imamo sicer v tem primeru na voljo dve izbiri. Deliberacijo lahko vključimo v obstoječi model parlamentarne oziroma predstavniške demokracije, s čimer zapolnimo manko predstavniškega sistema. Druga možnost pa je, da sistem predstavniške demokracije popolnoma zamenjamo s sistemom deliberativne demokracije, kjer razvijemo samostojne deliberativne institucije.

Poudariti je potrebno, da v sistemu predstavniške demokracije že najdemo elemente deliberativne demokracije, ki pomagajo pri lociranju nekaterih esencialnih problemov in pri njihovem reševanju. Kot smo ugotovili, so bili ravno izbrisani ena od "izključenih manjšin", ki je ravno s pomočjo deliberativne demokracije postala predmet aktualne politične debate v vsakdanjem političnem prostoru. Z izbrisanimi se državne institucije pred tem niso ukvarjale

na nek celovit način in nič ni kazalo, da bo ta problem kdaj rešljiv. S pomočjo deliberacije pa je bilo omogočeno, da je ta problem postal predmet politične artikulacije in se nato na koncu začel reševati znotraj institucij predstavnškega sistema.

Kot smo ugotovili, so elementi deliberacije že danes prisotni znotraj sistema predstavnštva in, kot kaže, delujejo dokaj uspešno, saj omogočajo spopadanje in soočanje s tistimi vidiki in problemi, ki bi sicer ostali skriti in neobdelani. K tej vdelanosti deliberativnih elementov je imela velik doprinos tudi sodobna tehnologija, ki je razblinila nekatere kritike, češ da je ideja deliberativne demokracije utopična in da se zaradi nekkih tehničnih razlogov ne more izvajati. Povsem druge razsežnosti pa ima ideja, ki govori o tem, da bi predstavnški sistem zamenjali z deliberativnim (deliberativnimi institucijami).

Gotovo bi ideja o procesu racionalnega argumentiranja in vzajemnega preverjanja izraženih zahtev veliko doprinesla k demokratičnosti odločanja in inkluzivnosti odločevalcev. A to vzbuja nova vprašanja o utopičnosti te rešitve, o njenih razsežnostih in zmožnostih. Do kam sežejo pooblastila? O čem naj odločajo ljudje? Ali gre zaupati ljudem in jim prepustiti tudi odločanje o stvareh, kot so denimo fiskalna politika neke države?

Prav gotovo pa je res, da pri deliberativni demokraciji ni zaslediti toliko prisile in manipulacij, ki so sicer v okviru predstavnštva velik problem. V okviru deliberativne demokracije se ljudje odločajo svobodno in so si med seboj enaki. Pa vendar, tudi deliberativna demokracija ima svoje slabosti. Čeprav konsenz sprejmejo svobodni in med sabo enaki si ljudje, pa tega konsenza ne sprejmejo nujno vsi. Norveški dramatik Henrik Ibsen je nekoč dejal: "Večina nima nikoli prav. Nikoli, vam rečem. To je ena od laži v družbi, proti kateri se ne more boriti noben svoboden in inteligenten mož. Kdo so večina v vsaki deželi? Ali so modrijani ali bedaki? Mislim, da moramo pritrditi, da so bedaki po vsem svetu v strašni, vseobvladujoči večini."

9 Literatura

- Arendt, Hannah. 1997. Svoboda in politika. V *Kaj je politika?: kompendij sodobnih teorij politike*, ur. Adolf Bibič, 295–306. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Bibič, Adolf. 1981. *Moč ljudskih množic: Kardeljeva koncepcija socialistične demokracije*. Ljubljana: Komunist.
- --- 1994. Politične stranke kot predmet politične znanosti. V *Stranke in strankarstvo: zbornik referatov*, ur. Igor Lukšič, 1–2. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Bučar, France. 2003. Dvodomnost parlamenta. V *Sodobna država: kaj mora in kaj zmore*, ur. Ivan Hvala, Marjan Sedmak in Rino Simoneti, 131–134. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Dahl, A. Robert. 1997. *Uvod v Teorijo demokracije*. Ljubljana: Krtina.
- Dedić, Jasminka. 2003. Diskriminacija v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva. V *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, ur. Aldo Milohnič, 23–85. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Della Porta, Donatella. 2003. *Temelji politične znanosti*. Ljubljana: Sophia.
- Deželan, Tomaž, Danica Fink-Hafner, Mitja Hafner-Fink in Samo Uhan. 2007. *Državljanstvo brez meja?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink-Hafner, Danica. 2001. *Politične stranke*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- --- 2004. Politične stranke in demokracija v okoliščinah globalizacije. V *Evropske stranke in strankarski sistemi na ravni Evropske unije*, ur. Danica Fink-Hafner, 13–41. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hardt, Michael in Antonio Negri. 2005. *Multituda*. Ljubljana: Študentska založba.
- Held, David. 1989. *Modeli demokracije*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
- Kardelj, Edvard. 1978. *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: Komunist.
- --- 1979. *Samoupravljanje in družbena lastnina*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Krašovec, Alenka. 2000. *Moč v političnih strankah: odnosi med parlamentarnimi in centralnimi deli političnih strank*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Krivic, Matevž. 2003. Post scriptum. V *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, ur. Aldo Milohnič, 145–151. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kurnik, Andrej. 2005. *Biopolitika: novi družbeni boji na horizontu*. Ljubljana: Sophia.
- --- 2007. Izbrisani gredo v nebesa. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 25 (228): 122–131.
- Lukšič, Andrej. 2005. Elektronska demokracija na lokalni ravni v Sloveniji – poskus konceptualizacije. V *Lokalna demokracija II.: Uresničevanje lokalne samouprave v Sloveniji*, ur. Marjan Brezovšek in Miro Haček, 229–250. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- --- 2007. O politiki e-volitev in e-referendumov v Sloveniji. *Teorija in praksa* 44 (1-2): 85–102.
- --- 2009. Konec demokracije? *Teorija in praksa* 46 (5): 537–558.
- Lukšič, Igor. 2001. *Politični sistem Republike Slovenije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- May, Todd. 1994. *The Political Philosophy Of Post-Structuralist Anarchism*. University Park: Pennsylvania State University.
- Neumann, Franz. 1985. Politička znanost u demokraciji. *Treči program* 64: 363-378.
- Oprešnik, Maja. 2011. *O popravi krivic izbrisanim v sredo pred velikim senatom evropskega sodišča (ozadje)*. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1653191&q=IZBRIS> (10. september 2011).
- Pinter, Andrej. 2002. Od modernih k deliberativnim predstavam o mnenjskih procesih. *Družboslovne razprave* XVIII (41): 171–189.
- Rangus, Marjeta in Drago Zajc. 2010. Koncept predstavništva: kdo koga predstavlja in kako. *Teorija in praksa* 47 (4): 732–748).
- STA. 2010. *Veljati začela novela zakona o izbrisanih*. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1536103&q=IZBRIS> (10. september 2011).
- Škerlep, Andrej. 2002. Javnost, javno mnenje in diskurzivna racionalnost. *Družboslovne razprave* XVIII (41): 153–169.
- Wallerstein, Immanuel. 2006. *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Zdravković, Lana. 2010. Boj proti odrekanju državljanstva kot paradigma emancipacijske politike. V *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju*

izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije, ur. Neža Kogovšek in Brankica Petković, 251–269. Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Zorn, Jelka 2007. "Mi, etno-državljeni etno-demokracije" - nastajanje slovenskega državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 25 (228): 17–33.